

پژوهشنامه قرآن و حدیث

Pazhouhesh Name-ye Quran Va Hadith

No. 28, Spring & Saummer 2021

شماره ۲۸، بهار و تابستان ۱۴۰۰

صص ۲۹۷-۳۱۸ (مقاله پژوهشی)

مقایسه «وضع الفاظ برای ارواح معانی ملاصدرا» و «نظریه تفسیر پل ریکور»

حمیدرضا یونسی^۱

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۱۲/۳ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۱/۱۶)

چکیده

تطبیق نظریه تفسیری پل ریکور و وضع الفاظ برای ارواح معانی ملاصدرا گویای آن است که دو اندیشمند علی‌رغم اشتراک‌های لفظی فی مابین دیدگاه‌ها از نظر معنایی چندان همسو نبوده و تمرکز پل ریکور بر مادی‌گرایی و ملاصدرا بر ماوراءالطبیعه سبب شده تا پل ریکور جهان را همین جهان ماده فرض کند در حالی که ملاصدرا مراتب لایتناهی را برای جهان متصور است و این امر سبب شده تا ریکور در حوزه روش به پدیدارشناسی هرمنوتیک توجه کند و ملاصدرا در چارچوب متافیزیک سنتی پیش رود در نتیجه ریکور در پی کشف مراد مؤلف نبوده اما ملاصدرا به دنبال کشف مراد مؤلف است تا فهم خود را به بالاترین مرتبه نظام لایتناهی هستی نزدیک کند و این خود پل ریکور را در زمره قائلان به نسبی‌گرایی در فهم متن و ملاصدرا را موافقان عدم نسبی‌گرایی در فهم متن سوق می‌دهد.

کلید واژه‌ها: نظریه تفسیر، پل ریکور، ملاصدرا، وضع لفظ برای ارواح معانی، زبان قرآن

۱. عضو گروه پژوهشی قرآن و تربیت مرکز مطالعات میان رشته‌ای قرآن کریم، جهاد دانشگاهی، تهران، ایران؛
younesi@acecr.ac.ir

مقدمه

کشف معنای متن از دیرباز و از زمانی که بشر کتابت را آموخت و خواندن را فراگرفت مسئله‌ای مهم بود و مکاتب مختلف زبان‌شناسی در شرق و غرب ظهور کرد؛ لذا تبیین دیدگاه‌ها و نظریات مطرح در فهم معنای متن بر کشف مراد یاری‌رسان است و حائز اهمیت است. در بین هرمنوتسین‌های غربی «پل ریکور» از جمله هواداران هرمنوتیک فلسفی است که با ارائه «نظریه تفسیر» روش خود در کشف معنای متن را بیان کرد. از سوی دیگر صدرای شیرازی با تمسک به نظریه «وضع الفاظ برای ارواح معانی» دیدگاهی خاص درباره کشف معنای متن ارائه کرد. تلاش می‌شود بایان دیدگاه هر دو فیلسوف «در کشف معنای متن» ضمن تبیین نظریه آن‌ها با نگاهی تطبیقی موارد اشتراک و اختلافشان بررسی شود و در صورت وجود اشتراکات این مهم کشف شود که اشتراک‌ها از نوع لفظی یا معنوی است. هرمنوتیک از بدو زایش خود در پی تفسیر متون مقدس بود و به مرور زمان به عرصه مختلف ادبیات و متون فلسفی، کلامی، ادبی و... کشیده شد؛ لذا تطبیق و مقایسه مبانی و ارکان دیدگاه این دو اندیشمند و احصای موارد اشتراک و افتراق دیدگاه هر دو می‌تواند به هم‌افزایی دانش کمک کرده و اسباب تولید و توسعه آن را فراهم کند.

پل ریکور و نظریه تفسیر

پل ریکور^۱ فیلسوف و ادیب فرانسوی است که به همراه گادامر^۲ از مهمترین متخصصان هرمنوتیک در دوران معاصر است که به ترکیب شرح‌های پدیدارشناختی با تفاسیر هرمنوتیک پرداخته است از این رو هرمنوتیک با دیدگاه فلسفی هرمنوتسین‌ها مرتبط شد و معنای جدیدی به هرمنوتیک داده که هرمنوتیک فلسفی نام گرفت. قائلان به هرمنوتیک فلسفی برای فهم یک متن باید فراتر از معانی لغات و دستور زبان متن گام

1. Paul Ricœur
2. Hans-Georg Gadamer

بردارند. هر تفسیر یا تأویلی باید ناقض ضابطه‌بندی صریح متن باشد و جمود بر ظاهر عبارات و گفته‌های مصرح در متن، صورتی از بت‌پرستی و خام‌اندیشی تاریخی است. برای فهم و تفسیر یک متن لازم است از فرهنگ‌ها و معانی لغات و دستور زبان متن فراتر رفته و جهان مؤلف و امکانات او را بازسازی کرد (بیدهندی، ۶۹).

پل ریکور با قرار گرفتن در زنجیره فیلسوفان هرمنوتیست بر اساس چنین مبنایی به متن می‌نگرد و تأویل را فعالیت فکری و مبتنی بر رمزگشایی معنای پنهان در پس معنای ظاهری و آشکار کردن دلالت نهفته در ضمن دلالت لفظی معرفی می‌کند (واعظی، ۳۵۷ و ریکور، هرمنوتیک متن، ۱۲۴) این علم دیسیپلینی است که به رمزگشایی از ارجاع غیرمستقیم و سطوح دوگانه مکرر معنا می‌پردازد به همین دلیل است که برای ریکور: «هرمنوتیک قلمرو بیان بامعنی‌های چندگانه است» (ریکور، ۴۲) و تأویل معنای پنهان در متن‌ها و نمادها است.

برای یک متن معانی متعددی قابل تصور است؛ چراکه رابطه یک‌به‌یک میان لفظ و معنا وجود ندارد: «یکی از مشخصه‌های زبان همین چندگانگی است، این حقیقت که برای یک واژه بیش از چند معنا وجود دارد - پس رابطه یک‌به‌یکی میان واژه و معنا وجود ندارد - منشأ پرمایگی زبان هست؛ زیرا می‌توان با وسعت معنایی هر واژه بازی کرد» (ریکور، زندگی در دنیای متن، ۳۲).

آنجا که معناهای چندگانه در کار باشد تأویل وجود دارد و چندگانگی معناها نیز در تأویل است که متجلی می‌شود و هدف هر تأویل غلبه بر دوری و فاصله میان دوره‌های فرهنگی متفاوت است که متن و تأویل گر متعلق به آن‌اند. مفسر با فائق آمدن بر این فاصله یعنی باهم روزگار ساختن خود با متن می‌تواند معنای متن را از آن خود کند. او غریب را آشنا می‌سازد؛ یعنی متعلق به خود می‌کند.

پس آنچه او از رهگذر فهم دیگران جستجو می‌کند، افزایش فهم خود از خویشتن است. به این ترتیب هر «هرمنوتیکی به‌طور صریح یا ضمنی فهم خویشتن است از راه فهم

دیگری» (ریکور، هرمنوتیک متن، ۱۲۴-۱۲۹) درواقع ریکور در این مقام است تا با این تعبیر هرمنوتیک را با پدیدارشناسی پیوند بزند؛ چراکه به باور وی «بافهم خویشتن ما معنای میلمان به بودن و یا تلاش‌هایمان برای وجود داشتن را درک می‌کنیم. اکنون می‌توانیم بگوئیم که وجود همان میل و تلاش است» (همانجا، ۱۳۶) پس نگاه ریکور به هرمنوتیک نگاه هستی‌شناسانه است.

ریکور متن را فضای محدود تأویل‌ها می‌داند. «شاید بتوان گفت که متن، فضای محدود تأویل‌هاست، فقط یک تأویل وجود ندارد، اما از سوی دیگر تعدادی بی‌پایان از تأویل نیز وجود ندارد» هر متنی به روی تأویل گشوده است، اما هر متنی نیز تأویل را تا آن حد که مقاومت می‌کند محدود می‌سازد. موقعیت درست باید از میان بهترین انتظارات و پیچیده‌ترین اطلاعات و شناخت نشانه‌ها و علامت‌های متن ساخته شود. تأویل توازن میان این دو است (ریکور، زندگی در دنیای متن، ۶۸-۷۰).

ریکور به‌گونه‌ای به ارتباط میان متن و تأویل می‌پردازد و کارکردهای هر یک را نسبت به دیگری عنوان می‌کند. به باور او بستر تأویل، متن است و سوی دیگر همین متن مهار تأویل را به دست دارد. هر آنچه بناست تأویل شود باید در راستا و محدوده لفظ و الفاظ متن انجام پذیرد؛ چراکه توازن بین بهترین انتظارات و پیچیده‌ترین اطلاعات و شناخت نشانه‌ها و علامت‌های متن تأویل است.

اینکه تفسیر مسئله‌ای هرمنوتیکی را طرح کرده از این‌روست که هر خوانش از یک متن هر اندازه هم که وابسته به آن چیزی باشد که متن به خاطر آن نوشته شده است همواره درون یک جامعه، یک سنت و یک جریان زنده اندیشه صورت می‌گیرد که همگی پیش‌فرض‌ها و الزاماتی را به همراه دارند (ریکور، هرمنوتیک مدرن، ۱۱۰).

پس از تبیین چیهستی تأویل در نگاه ریکور ضروری است به مدل زبان‌شناسی وی توجه شود. تا مدل زبان‌شناسی وی تبیین نشود منظورش از معنای متن مشهود نخواهد بود.

مدل زبان‌شناسی پل ریکور

وی بایان تمایز بین زبان و گفتار معتقد است که گفتار یک فعالیت ترکیبی است که با فعل افراد مرتبط است و نه صرفاً با آفرینش‌های زبانی آنان. زبان همان سیستم نشانه‌ها و قواعد است که به زبان سازمان داده و ساختار می‌بخشد. گفتار نیز همان سخن گفتن عملی و بالفعل زبان است و معانی خاص و پیام‌هایی است که به زبان آورده می‌شود. پس زبان همگانی، غیر زمانی، غیر معطوف به قصد مؤلف و متکلم، بی‌هویت و عینی است درحالی‌که گفتار، فردی، زمانمند، وابسته به قصد و نیت مؤلف و متکلم، و ذهنی است (حسنی، ۵۱-۵۲).

ریکور با این تعریف جایگاه و شئیت ویرتری گفتار و سخن گفتن را نسبت به زبان بیان کرده و بر نقش متکلم تأکید می‌ورزد. اهمیت این مسئله در تفسیر بسیار بالاست؛ چرا که مفسر در کشف معنای متن به دنبال رسیدن به حادثه و واقعه‌ای است که در حین گفتار واقع می‌شود و صرفاً معنای لفظ به‌تنهایی را شامل نمی‌شود بلکه معنای لفظ جزئی از آن معنای کلی است که در حین واقعه گفتار اتفاق می‌افتد.

وی معتقد است نوشتار برون‌کرد آگاهانه‌ای است که سازنده زوج «رویداد - معنا» است. آنچه می‌نویسیم، چیزی که ثبت می‌کنیم محتوای کنش‌گفتاری است، معنای رویداد گفتاری است و نه به مثابه رویداد (ریکور، هرمنوتیک متن، ۲۴۲) که ریکور از آن به عنوان «دیسکورس»^۱ یاد می‌کند.

دیسکورس در نگاه ریکور به عنوان واقعه و امری مستحدث است. زبان در دیسکورس بعد و حیثیت زمانی می‌یابد. چون بعد و حیثیت زمانی می‌یابد پس واقعه است. زبان سبب برقراری پیوند بین آن واقعه و گوینده می‌شود و گویای این واقعیت است که فردی آن سخن را بیان کرده. از سوی دیگر ویژگی تخاطب نیز در آن نهفته است؛ یعنی فردی که با او سخن گفته شده است. پس دیسکورس بر سه عنصر؛ گوینده یا نویسنده، شنونده یا خواننده و مشیر بودن و گشوده بودن آن به جهانی از معنا اشاره دارد. دیسکورس از افعالی که رابطه طولی با یکدیگر دارند تشکیل شده است و دارای سه سطح افعال بیانی^۲، افعال حین بیانی^۳، افعال از طریق بیانی^۴ است. نتیجه این گفتار اینکه معنای متن حاصل جمع جبری جملات و اجزای آن نیست بلکه حاصل نگاه کل‌گرایانه مفسر به متن است. همچون شی‌ای سه‌بعدی که از منظرهای مختلفی می‌توان به آن نگریست، اما درعین حال این منظرهای مختلف با یکدیگر نوعی وحدت دارند (حسنی، ۶۷ - ۶۸ و ۲۱۸).

تبیین دیسکورس

در گفتار، جمله گوینده خود را با شاخص‌های گوناگون مربوط به ذهنیت و شخصیت مشخص می‌کند مانند ضمائر شخصی با محوریت من، قیود زمان و مکان با محوریت اینجا و اکنون، زمان‌های افعال با محوریت زمان حال اخباری و از این قبیل موارد، ولی در سخن گفتاری این توانایی ارجاع سخن به گوینده خصلتی بی‌واسطه از خود نشان می‌دهد؛ زیرا گوینده خود به موقعیت گفتگو تعلق دارد او به معنای دقیق و اصیل اصطلاح «جهان -

1. discourse
2. Locutionary acts
3. Illocutionary acts
4. Perlocutionary acts

هستی» یا «دازاین» آنجا هست در نتیجه نیت ذهنی گوینده و معنای سخن هم‌پوشانی پیدا می‌کند به نحوی که فهم منظور گوینده و فهم معنای سخن او یک چیز است، اما در سخن مکتوب نیت مؤلف و معنا یکی نخواهد بود. این جدایی معنای زبانی متن و نیت و ذهن مؤلف به مفهوم نوشته دلالتی تعیین‌کننده می‌بخشد که از تثبیت صرف سخن شفاهی فراتر می‌رود. نوشتار مترادف استقلال معنایی متن می‌شود. به عبارتی نوشتار یا متن که مقابل گفتار به کار برده می‌شود؛ یعنی همان استقلال معنایی متن - که این خود نتیجه گسست نیت ذهنی مؤلف از معنای زبانی متن و یا جدایی منظور مؤلف از معنای متن است. معنای کنونی متن از منظوری که مؤلف هنگام نوشتن آن داشته است بهتر می‌شود (ریکور، هرمنوتیک مدرن، ۲۴۵).

ریکور معتقد است معنایی که از متن ساطع می‌شود یک چیز است و معنای روان‌شناختی مؤلف در متن نیز چیز دیگری است که ممکن است مفسر در کشف معنای متن به معنای مراد مؤلف نیز دست یابد، اما الزاماً هر معنایی که از متن صادر می‌شود معنای مراد مؤلف نیست و مفسر نیز در متن به دنبال کشف معنای روان‌شناختی مؤلف نیست؛ زیرا با تبدیل دیسکورس گفتاری به دیسکورس نوشتاری سه استقلال برای متن ایجاد می‌شود؛ استقلال از نیت مؤلف، استقلال از مخاطبان اولیه و استقلال از شرایط حین گفتار.

ریکور قیدی را هم در این باره بیان می‌کند: «تفسیر با همین مفهوم استقلال آغاز می‌شود به این معنی که کار خود را در محدوده مجموعه‌ای از معناها که از قیدوبند روان‌شناسی مؤلف آزاد شده‌اند شروع می‌کند، ولی این روان‌شناسی زدایی تأویل به این معنا نیست که مفهوم «معنای موردنظر مؤلف» دیگر کاملاً اهمیت خود را از دست داده است. معنای موردنظر مؤلف تا آنجا که مؤلف در دسترس نباشد تا بتوان از او چیزی پرسید ساحتی از متن است. معنای مورد نظر مؤلف قرینه دیالکتیکی معنای زبانی است و هردوی آن‌ها باید به وسیله یکدیگر تفسیر شوند. مفهوم مؤلف و معنای موردنظر مؤلف موجب طرح مسئله‌ای هرمنوتیکی می‌شود که مقارن با مسئله استقلال معنایی است» (همانجا، ۲۴۵-۲۴۶).

با این توضیح حال این گفتار ریکور بهتر فهم می‌شود: «متن چیزی است که تأویل

می‌شود؛ زیرا به روی تعداد نامحدودی از خوانندگان گشوده است که می‌تواند نوشتار را به گفتار تبدیل کند. کنش خواندن در نهایت جمع‌بندی فعالیت‌های بسیاری است که از تفسیر ساده جمله‌ها در ساخت نحوی و معنا شناسانه آن تا ادراک کار یک مؤلف در تمامیت زنده آن را در برمی‌گیرد پس از آنجاکه متن از مؤلف و خواننده رهاست می‌توان از همان گام نخست با اطمینان آن را چیزی فرض کرده که مطلقاً از هر دوی مؤلف و خواننده مستقل است» (ریکور، زندگی در دنیای متن، ۲۴).

تأویل به دنبال کشف چیست؟

ریکور گزینه کشف دیسکورس ثبت شده در متن را برگزیده و معتقد است که مفسر به دنبال رسیدن به این دیسکورس است و از آن به جهان پیش روی متن یاد کرده است: «حق خواننده و حق متن در جدالی مهم باهم تلاقی می‌کنند جدالی که کل پویایی تأویل را می‌آفریند» (ریکور، هرمنوتیک مدرن، ۲۴۸) در پاسخ به این پرسش نقش و جایگاه خواننده در فهم متن نزد ریکور معین می‌شود. جایگاهی اثرگذار و فعال در فهم متن؛ چراکه در تفسیر دو عنصر فعال حضور دارند؛ متن و مفسر و طبق قاعده فاصله‌بندی که ریکور بیان کرده دیگر مؤلفی حاضر نیست تا در میدان کشف معنا مؤثر باشد هر آنچه هست متن است و مفسر.

نقش پیشادراک در تفسیر

حال که عنصر فعالی به عنوان مفسر در فهم متن اثرگذار است باید یافت از چه جایگاهی در فرآیند کشف معنا برخوردار است؟ برای پاسخ به این پرسش باید به مسئله «پیشادراک» که پل ریکور نسبت به آن توجه ویژه دارد اشاره کرد. وی معتقد است که بدون پیشادراک نمی‌توان درک را تصور کرد. آنچه سبب تولد ادراک است پیشادراک‌ها هستند. به عبارتی بذر هر درک جدید پیشادراک است. «پیشادراک وجود دارد؛ چون ادراک بدون پیشادراک وجود ندارد» (ریکور، زندگی در دنیای متن، ۳۲) با این گفتار

ریکور به سطح معلومات مفسر در هنگامه برخورد با متن اشاره کرده و معتقد است که این ادراکات در فهم متن مؤثر است و به نوعی پیش‌داوری از متن است. این سخن نمایانگر این مهم است که متن آشکارکننده و بروز دهنده بُعد ذهنی و روان‌شناختی خواننده است. در متن و وضعیت دیسکورس نوشتاری، اثر، خوانندگان را رودرو با ذهنیت و وضعیت روان‌شناختی خودشان قرار می‌دهد. پیش‌ادراک خواننده در مواجهه با متن به تقابلی می‌رسد که این تقابل تماماً وضعیت روان‌شناختی خواننده است. مفسر پروسه تفسیر را با یک سری حدس‌های اولیه در باب متن آغاز می‌کند که این حدس‌ها پیش‌فرض‌ها و شرایط پیشینی‌ای را برای مواجهه او با متن و معنای آن فراهم می‌آورد (حسنی، ۹۹ و ۱۸۳).

فرایند سه‌گانه تفسیر از نگاه پل ریکور

پس از حدس‌های اولیه (پیش‌ادراک) مفسر به دنبال اعتباربخشی به آن‌ها است که با فرایند «تبیین» به کشف مراد جدی مؤلف (حدس معتبر شده) نائل می‌شود. در واقع حدس‌های پیشین خود را به سنجش می‌گذارد که یا مورد تأیید قرار می‌گیرد و یا تصحیح می‌شود. پس فرایند ریکوری تفسیر در یک سیر قوسی بین حدس، حجیت و اعتباربخشی در حرکت است. معنا در متن به وسیله ساختار زبانی شکل می‌گیرد؛ از این‌رو زمینه برای ایجاد حالت چندمعنایی فراهم و عرصه برای انجام تفسیر گشوده می‌شود. علت این گفتار ریکور از آن جهت است که با استقلال متن و عدم دسترسی به نیت ذهنی و روان‌شناختی مؤلف، مفسر مجبور به حدس زدن معنا می‌شود. حال تفسیر آنگاه آغاز می‌شود که مفسر از طریق تبیین، به سنجیدن و آزمودن صحت و سقم حدس‌های خود از معنای متن می‌پردازد (همانجا، ۱۸۶).

مرحله بعد از تبیین فهم است که عبارت است از عرضه خود بر متن و ایجاد توسعه وجودی در آن. فهم متن گذر از آنچه متن می‌گوید به آنچه درباره آن می‌گوید است؛ یعنی

جهان ممکن است که متن به روی خواننده می‌گشاید؛ لذا فهم متن، بازسازی روان‌شناختی مؤلف نیست، بلکه عنوان ساختن خود در جهان متن است. (همان، ۱۸۷) مفسر به واسطه متن به خود فهمی می‌رسد که این بیان بعد روان‌شناختی مفسر است و این همان تصاحب متن توسط مفسر و غایت پروسه تفسیر است.

ریکور معتقد است معنای متن با آنچه مؤلف، قصد گفتن آن را داشته است یکی نیست؛ به عبارت دیگر، معنای کلامی متن بامعنای ذهنی، روان‌شناختی، دو راه و سرنوشت جداگانه را دنبال می‌کند. آنچه درباره اوضاع روان‌شناختی گفته شد در خصوص اوضاع اجتماعی و فرهنگی تولید متن نیز صادق است. یک اثر ادبی و هنری باید از وضعیت روان‌شناختی و تولیدی خود فراتر رفته و به سوی گستره‌های نامحدود خواهش‌هایی که در اوضاع بافت‌های اجتماعی و فرهنگی متفاوتی قرار دارند گشوده شود. متن باید از شرایط اجتماعی فرهنگی خود بافت‌زدایی کند تا بتواند در وضعیت تازه‌ای دوباره بافت‌سازی نماید. متن وابسته به گفتمان بوده و از این رو صرفاً یک پدید عینی نیست و نمی‌توان آن را به عنصرهای تشکیل‌دهنده‌اش تقلیل داد و معنای کلیت آن را جمع معنای عنصرهای آن به شکل جداگانه دانست (ریکور، زندگی در دنیای متن، ۵۶-۵۸)

پس در نگاه ریکور سه مقوله تبیین، فهم و تصاحب در فهم متن دخیل است. تبیین همچون اندیشه تحلیلی در علوم است ولی در فهم یک فرایند ترکیبی - استنباطی رخ می‌دهد. در تبیین خواننده متن بافاصله به تعیین بخشی و مشخص کردن الگوها و ساختارهای زبانی متن می‌پردازد. علاوه بر این به مشخص ساختن و کشف فضای تاریخی، اجتماعی و روان‌شناختی و به‌طور کلی محیطی که متن در آن ظهور و صدور یافته و متولد شده و همچنین به تفاسیری می‌پردازد که تاکنون از آن متن صورت گرفته است (حسنی، ۲۰۴)

ریکور معتقد است موضوع و معنای متن است که خویشتن مفسر را می‌سازد. مفسر از آن رو که خواننده متن است باید خویشتن را از دست بدهد تا متن را بفهمد. البته در فرآیند در معرض نهادن خویشتن و از دست دادن خویشتن است که او خود را می‌یابد؛ یعنی به فهمی عمیق‌تر از خویشتن نائل می‌شود (واعظی، ۳۸۱).

تفسیر صحیح و ناصحیح در نگاه ریکور

ریکور جهت تمییز بین تفسیر صحیح از ناصحیح دو اصل را بیان کرده است. وی بایان اصل سازگاری^۱ بر این نکته تأکید دارد! تفسیر و قرائتی از متن، معتبر و موثق است که با متن سازگاری و تناسب داشته باشد و در اصل آکندگی^۲ در مقام بیان این سخن است که تفسیر و قرائتی از متن، معتبر و موثق است که علاوه بر مطابقت با اصل سازگاری بر بعدی از ابعاد متن نیز ناظر باشد و جنبه‌ای از ابعاد معنایی متن را نشان دهد (حسنی، ۲۲۱). ریکور بایان این دو اصل، قیودی را به گستره فعالیت مفسر در عرصه متن زده است که نباید از این قیود پا را فراتر نهاد.

هرمنوتیک صدرایی

ملاصدرا تفسیر قرآن را از حیث روش تفسیری به چند دسته تقسیم می‌کند: اول تفاسیری که به کار صنایع ادبی و معانی لغوی و هنرهای کلامی و بیانی قرآن پرداخته‌اند. دوم تفاسیری که از ظواهر قرآن برای درک معارف و استخراج احکام فقهی و اخلاق استفاده و به آن‌ها اکتفا کرده‌اند. سوم تفاسیری که با اعراض از ظاهر کلمات قرآن آنچه را که خود آن‌ها می‌پسندیده‌اند بر قرآن تحمیل کرده و نام آن را تأویل و تفسیر عرفانی نهاده‌اند. چهارم تفسیری که بر اساس قبول ظواهر قرآن در جستجوی اسرار و رموز پنهان آن باشد و به یاری عقل و مکاشفه و اشراق الهی حقایق زیر پرده ظواهر قرآن را به دست آورد. وی خود از دسته چهارم تبعیت کرده و فقط این‌گونه تفسیر را پذیرفته و صحیح می‌داند (حسینی خامنه‌ای، ۶۵).

صدرا وجود را اصیل و منشأ اثر و اساس تبیین تمامی مسائل الهی می‌داند. به اعتقاد وی وجود حقیقتی واحد و دارای مراتب و درجات متعدد و متکثر است و بر همین اساس هر حقیقتی اعم از انسان، جهان و قرآن دارای مراتب و درجاتی است که یک‌به‌یک باهم

1. congruence
2. plentitude

متناظر و متطابقند. وی تأکید دارد که هرچه در جهان مادی و فیزیکی وجود دارد درواقع نماد آن چیزی است که در عالم مثال هست و آنچه در عالم مثال وجود دارد در حقیقت مثال و نماد آن چیزی است که در عالم عقلانی یا فوق مثال تحقق دارد. نتیجه اینکه اصل، حقیقت، روح و سرّ هر چیزی در عالم عقلانی موجود است. عالمی که هیچ‌گونه کثرت و تغییر و اندازه و مقدار در آن راه ندارد (بیدهندی، ۶۴). وی می‌کوشد نظریه زبان‌شناختی خود را بر اصلی فلسفی و جهان‌شناختی بیان کند و با طرح مبحث حکمی - عرفانی مراتب طولی وجود، این مسئله را مطرح کند که همه موجودات عالم دارای شکلی دیگر در عالم فوقانی یا عالم پایین‌تر هستند، ولی همین ترازو به شکلی دیگر در عالم مجردات حضور دارد و به همین سبب بر آن موجود مجرد هم کلمه میزان صدق می‌کند.

قرآن به‌صورت وحی بر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله نازل‌شده و مراحل و درجاتی را طی کرده و از جهان عقول به جهان نفوس و مثال و سپس به جهان مادی آمده و معانی آسمانی چهره عوض کرده و به‌صورت الفاظ زمینی درآمده است. مفسر نیز برای درک اعماق قرآن باید از همان راه برود؛ یعنی نخست از معانی ظاهری آغاز و معانی ظاهر را دریافت کند و سپس با ترک حواس جسمانی و استمداد از حواس باطنی و روح انسان به ملکوت سفر کند و معانی قرآن را از راه مکاشفه و به‌صورت زلال و بدون حجاب به دست بیاورد (حسینی خامنه‌ای، ۶۷).

بین مدلول اولیه و مدلول حقیقی الفاظ متشابه رابطه اشتراک معنوی وجود دارد. کافی است که مفسر به مفهوم حقیقی لفظ توجه کند. به‌عنوان مثال لفظ تکلم از اوصاف خداوند در قرآن کریم است. شخصی که با ناشنوا سخن می‌گوید با حرکات دست، لب و صورت تکلم می‌کند، هنرمند نقاش به‌واسطه تابلوی نقاشی با دیگران سخن می‌گوید و خداوند نیز با فعلش. پس می‌توان گفت حقیقت تکلم اظهار ما فی‌الضمیر است، اظهار ما فی‌الضمیر معنایی است که در همه انواع و مصادیق تکلم چه بشری و چه الهی حضور دارد (ملایری، ۳۴۲).

در نگاه صدرا متن قرآن اگرچه پیام الهی است ولی درک آن با شخصیت مفسر و

درجات روحی و همچنین با تسلط به رموز ادبی زبان می‌تواند درجات بسیار تا بی‌نهایت را داشته باشد؛ زیرا قرآن نیز محدود به حدی نیست (حسینی خامنه‌ای، ۶۸).

تأویل صحیح در نگاه ملاصدرا

صدرا هر تأویلی را صحیح نمی‌داند بلکه تأویل نباید منافی با ظاهر عبارات و آیات باشد: «ان الاصل فی منهج الراسخین فی العلم هو ابقاء ظواهر الالفاظ علی معانیه الاصلیه من غیر تصرف فیها» (ملاصدرا، شرح اصول کافی، ۲/۲۷). وی دو شرط را برای تأویل حائز اهمیت می‌داند؛ اولین شرط به شخص مفسر بازمی‌گردد و آن تقرب به خدا از راه ریاضت، عبادت، زهد، خشوع، صبر، نماز، رهایی از زندان مادیات و... است و شرط دوم تأویل با توجه به ظواهر قرآن است. اقتضای دیانت آن است که الفاظی که در قرآن و حدیث آمده تأویل نشود مگر به صورتی که ذکر شده است. پس الفاظ قرآن نباید حمل بر مجاز و استعاره بعید شوند (ملاصدرا، تفسیر القرآن الکریم، ۴/۱۶۶).

هرمنوتیک صدرا تفسیر متن را از عرصه الفاظ به پدیده‌های عالم کشانده و او تفسیر قرآن را معادل تفسیر جهان، انسان و حقایق پنهان و آشکار دانسته است (دهقان‌پور، ۵۶). ملاصدرا به چندمعنایی در قرآن باور دارد و با توجه به مسئله ظاهر و بطن معتقد است: کسی گمان نبرد که چنین تحقیقات و پژوهش‌هایی نشان‌دهنده ابطال مفاهیم ظاهری آیه و نفی چیزهایی است که مفسران گفته‌اند. بلکه این‌گونه تحقیقات تصدیق این سخن پیامبر گرامی صلی‌الله و اله است که همانا قرآن ظاهری دارد و باطنی (همو، ۲/۱۴۸).

در تبیین این روش تفسیری نزد صدرا باید گفت که قرآن آینه جهان مادی و جهان‌های غیرمادی دیگر است. تفسیر واقعی قرآن باید به شناخت حقیقی جهان هستی بیانجامد و صرفاً نباید از نگاه الفاظ و معانی ظاهری به آن نگرست بلکه باید به ابعاد دیگر پرداخت؛ یعنی صرفاً به حواس ظاهری اکتفا نکرد و برای فهم بهتر کلام الهی از نیروی معنوی خود (مفسر) کمک گرفت. از این‌رو فهم متن در نگاه صدر ارتباطی وثیق با شخصیت مفسر دارد؛

لذا بررسی نسبت بین هستی‌شناسی ملاصدرا و رویکرد وجودی او به تأویل از مباحث مهم است (حسینی خامنه‌ای، ۷۱).

قاعده وضع الفاظ برای ارواح معانی

ملاصدرا با تمسک به قاعده وضع الفاظ برای ارواح معانی محروم ماندن از ادراک روح معانی را معلول جمود، سستی هوش و زمین‌گیر شدن عقل در سرزمین حیوانیت می‌داند: «فانه ينتقل الى فحواه و يسافر من ظاهره و صورته الى روح معناه و من دنياه الى اخره و لا يتنقید بظاهرة و اولاه» (ملاصدرا، مفاتیح الغیب، ۹۲).

در محاورات عرفی هر واژه فقط بار معنایی را حمل می‌کند که در آن ظهور دارد و این واژه برای معنای خاص خود وضع شده است. مخاطب همان معنای خاص را درمی‌یابد. نه متکلم و نه مخاطب حق ندارند بدون وجود قرینه از این کلمه معنای دیگری را اراده کنند، اما قاعده وضع الفاظ برای ارواح معانی در پی آن است که ثابت کند موضوع له الفاظ شیء خارجی مقید به خصوصیات خاص نیست. این قاعده مستلزم آن است که قدم از سطح عرف اهل لغت فراتر نهاده معانی برتری را برای الفاظ به رسمیت شناخت و از سوی دیگر راه وصل به ارواح معانی تجرید لفظ از ویژگی‌های مصداقی و ستردن پرده‌های فهم محسوس از حقیقت مفهوم لفظ و بالا بردن مفهوم در حد معانی متعالی غیر محسوس است (خمینی، ۹۰). پس خداوند چیزی را در عالم خلق نکرد مگر آنکه برای آن در عالم معنا نظیری قرارداد و چیزی را در عالم معنا خلق نکرد مگر آنکه برای آن در عالم حق که همان عالم غیب است حقیقتی قرارداد و در این دو عالم چیزی را خلق نکرد مگر آنکه برای آن مثال و نمونه‌ای در عالم انسان قرارداد (ملاصدرا، تفسیر القرآن الکریم، ۳۶/۶).

نتیجه نهایی این قاعده در تصحیح برداشت‌های عرفانی، فلسفی و کلامی از متن کتاب الهی نمایان می‌شود؛ چراکه در صورت عدم تمکین به این قاعده استعمال الفاظی که در فضای عرف اهل لغت معانی محسوس دارند برای مصادیق و معانی‌ای که نامحسوس هستند

استعمال مجازی بوده و برای دلالت بر معانی غیر محسوس همواره نیازمند نصب قرینه خواهند بود در صورتی که با پذیرش این قاعده استعمال این دسته از الفاظ در مراتب بالاتر و غیر محسوس که به لحاظ رتبه طولی در جایگاهی برتر از معنای محسوس قرار دارند از سنخ استعمال لفظ در معنای موضوع له و حقیقت خواهد بود. برای مثال طبق نظری که وضع الفاظ را برای معانی خاص می داند لفظ میزان یا ترازو برای همان شیء خارجی وضع شده که ابزار توزین کالاهای مختلف است، اما بنا بر قاعده وضع الفاظ برای ارواح معانی لفظ میزان برای هر چیزی که ابزار توزین و مقایسه باشد وضع شده؛ بنابراین استعمال لفظ میزان برای دماسنج بر مبنای اول مجاز و بر مبنای دوم حقیقت خواهد بود افزون بر آنکه اطلاق لفظ میزان بر آنچه ابزار توزین و مقایسه است حتی اگر موجودی مجرد باشد و در قیامت به کار آید بر اساس قاعده وضع الفاظ برای ارواح معانی جایز بوده و استعمال حقیقی خواهد بود؛ زیرا حقیقتاً مصداق معنای میزان است (همو، ۹۱).

ابقای ظواهر لفظ بر معنای اصلی، آنگاه صورت می پذیرد که معنای مذکور بررسی شده و از امور زائد بر معنا که در حد و حقیقت معنا وارد نمی شود، پیراسته گردد، این پیراستگی زمانی محقق می شود که غلبه احکام برخی خصوصیات جزئی و خارجی معنا بر ذهن، و نیز انس و عادت نفس به اینکه هر معنی را فقط در همان هیئت مخصوص مشاهده کند، موجب نشود که از توجه به روح معنا غفلت شود. دلیل آنکه مفسر در دلالت لفظ بر معنای محدود و متناسب با علم حس مقید و دربند می شود آن است که طبعش خشکیده و مهارت و هوشمندی اش به خاموشی گراییده و قلبش در مراتب پایین انسانیت متوقف شده و عقلش در زمین حیوانیت باقی مانده است (ملاصدرا، مفاتیح الغیب، ۹۲) پس به نظر صدرا نقش خواننده متن در فهم متن نقش کاملاً پویا و اثرگذار است؛ به این معنا که لایه های معنایی متن زمانی خود را برای خواننده آشکار می کنند که این تناسب بین خواننده و معنا ایجاد شود. درواقع متن جهانی را ترسیم کرده است که خواننده جهت بهره مندی از این جهان باید خود را با شرایط آن جهان همسو و مطابق کند.

تفاوت کلام و کتاب در نگاه صدر

ملاصدرا معتقد است کلام خدا بسیط و دور از ترکیب است و از عالم امر و آنی است نه تدریجی و زمان ندارد ولی نوشتار یا کتاب الهی برعکس از عالمی پایین تر و مادی به صورت مرکب و به تدریج صادر و نازل می شود و آنچه در قرآن است کتاب خداست نه کلام الهی (ملاصدرا، الحکمة المتعالیه، ۱۰/۷) با این تعریف صدر از کلام الله و کتاب الله دیگر جایی برای قرائن حالیه و مقامیه و مجاز باقی نمی ماند؛ لذا وی به قاعده وضع الفاظ برای ارواح معانی روی آورده و راهکار کشف آن معنا را نیز با نگاهی حکمی - عرفانی رشد و تعالی مفسر در مسیر کشف معنا می داند.

«باید دانست کلام خداوند برای پیامبر از فهم آن جدا نیست و کلام با روح پیامبر متحد می شود» (همو، ۸) ولی برای غیر پیامبر، کلام خدا همواره غیر مستقیم و به وسیله الفاظ و کتابت است و می توان گفت که مردم فقط با کتاب خدا می توانند تماس و سروکار داشته باشند نه با کلام او. هرمنوتیک صدرایی تفسیر قرآن را معادل تفسیر از جهان و انسان و حقایق پنهان آشکار دانسته است (حسینی خامنه ای).

این کلمات الهی وقتی تنزل کرد و به صورت کتاب درآمد برای یک عده منشور است و برای عده دیگر طومار است. طومار به کتاب پیچیده گفته می شود که مکتوبات را در خود می پیچد و فقط وقتی که باز می شود یکی پس از دیگری حروف و کلماتش روشن می شود و لذا کسانی که درگرو عالم طبیعت هستند فقط حرف به حرف و کلمه به کلمه می توانند کتاب الله را ببینند ولی اگر کسی از این طبیعت رها شد کتاب الله برای او طومار نیست بلکه کتاب منشورات و همه صفات و کلماتش مشخص است و همه را یکجا می تواند ببیند به علاوه که کلام الله را نیز می تواند درک کند (ملاصدرا، اشعار، ۷۲-۷۲/۱).

صدرالمتالهین روی تعریف لفظی توقف نکرد، بلکه وجه نام گذاری کلام را یافت که همان کشف و اظهار نهان و درون است پس هرچه ایجاد شود و غیب را آشکار کند کلام است. اگر بر کلام لفظی هم کلام گفته شد به خاطر وجود این ملاک است که درون متکلم را

آشکار و دیگران را از آن آگاه می‌کند. وی کلام الهی را در سه مرتبه کلام اعلی - عالم امر است و در آن مجردات تام قرار دارند - کلام اوسط - عالم نفس است که در آن فرشتگان و مدبرات امر هستند - و کلام نازل - همان کلام تشریعی است که در آن اوامر و نواهی قرار دارد - می‌بیند. از سوی دیگر معتقد است هر کدام از کلام و کتاب مراتبی دارد و هر کلامی به نوعی کتاب است و هر کتابی به نحوی کلام است. بدین ترتیب هر متکلمی کاتب و هر کاتبی هم متکلم است. ملاصدرا تفاوت کلام و کتاب را رتبی نمی‌داند، بلکه دو چهره یک واقعیت معرفی می‌کند. کلام مربوط به چهره وجوب و مبدأ فاعلی و کتاب مربوط به چهره امکان و مبدأ قابلی است. همچنان که تناسب آن دو نیز در این است که هر دو جنبه آیت و نشانه‌اند. پس می‌توان نتیجه گرفت که در نظر ملاصدرا همان گونه که کلام دارای سه مرتبه است کتاب خداوند نیز دارای سه مرتبه است؛ کتاب اعلا - عالم امر است منتهی به لحاظ مبدأ قابلی - کتاب اوسط - عالم خلق است - و کتاب نازل - همان کلام تشریعی است که در آن اوامر و نواهی قرار دارد - با در نظر گرفتن اینکه هر چیزی به اعتبار مبدأ فاعلی کلام و به اعتبار مبدأ قابلی کتاب است و در نهایت اینکه وقتی کلام و کتاب دو چهره یک واقعیت شدند مبدأ و منتهای هر دو یکی خواهد بود همان گونه که مبدأ و منتهای کلام عالم عقل است، مبدأ و منتهای کتاب نیز عالم عقل است (پیرهادی، ۱۳۹۳).

مقایسه دو دیدگاه

پیش از بیان وجوه اشتراک و اختلاف دیدگاه هرمنوتیکی ملاصدرا و ریکور به صورت دسته‌بندی شده توجه به موارد ریز لازم به نظر می‌رسد:

الف) تفاوت عمده صدرا و ریکور در مسئله جهان متن این است که جهانی که ریکور از آن سخن می‌گوید به واسطه دیسکورس ساخته می‌شود و با کشف سه سطح فعل بیانی، فعل حین بیانی و فعل از طریق بیانی توسط مفسر و گذر از سه مرحله تبیین، فهم و تصاحب خواننده وارد جهانی نو می‌شود که همان غایت تفسیر است، اما جهانی که در نگاه

ملاصدرا ترسیم شده است جهانی موجود و ثابت است که کشف آن منوط به ارتقای سطح فهم مفسر و هم‌سنخ شدن مفسر با آن جهان است. ثابت بودن و عینی بودن جهان مفروغ عنه است. ملاصدرا در صدد پیوند زبان با مراتب هستی و جهان عینی است.

ب) با توجه به تفکیک صدرا بین کلام الله و کتاب الله، قرآن نوشتاری است که از یک گفتار نشست گرفته است و این بیان صدرا با باور ریکور که نوشتار دیسکورس گفتاری است که ثبت شد است هم‌خوانی دارد. در نظر ملاصدرا برخی مخاطب کتاب‌اند آن‌ها همیشه با کتاب سروکار دارند ولی برخی مثل پیامبران مخاطب کلام‌اند؛ برای این دو گروه مسئله متفاوت است. گویی چون کلام امکانات بالفعل و بالقوه بیشتری از کتاب دارد و افعال ضمن گفتار نیز اینجا اثر دارد؛ لذا قرآن برای گروهی فقط نوشتار و کتاب است و برای پیامبران و کسانی که با باطن قرآن مرتبط هستند کلام است، اما نکته قابل توجه این است که ریکور معنای متن را فهم دیسکورس با تمام جوانب سه‌گانه آن می‌داند (افعال سه‌گانه) به عبارتی در کشف معنای متن؛ لفظ، قرائن حالیه و مقامیه و معنای کلی حاکم بر بافت متن همه دخیل هستند و مفسر در بین این امور به دنبال معنای متن است، اما سخن اینجاست که کشف دیسکورس گفتاری کلام الله که ثبت شده و به صورت دیسکورس نوشتاری درآمده است و کتاب الله است، چگونه ممکن است؟ چرا که فهم آن در سطح معرفت رسول بوده و امری بین خدا و رسول است.

ج) ریکور معتقد است که مفسر در کشف معنای متن و رسیدن به جهان متن باید از خود بی‌خود شود و در عین این بی‌خود شدن است که خود را در متن می‌یابد و در اینجاست که متن را به تصاحب خود درمی‌آورد که همان تأثیر روان‌شناختی مفسر در فهم متن است، اما این نگاه ریکور با نگاه ملاصدرا در ظاهر شباهتی تام دارد. ملاصدرا معتقد است برای فهم بهتر کلام الهی باید از نیروی معنوی خود (مفسر) کمک گرفت؛ لذا فهم متن با شخصیت مفسر ارتباط مستقیم دارد و این همان سخن ریکور در تأثیر روان‌شناختی مفسر در فهم متن است با این وجود با نگاه به مبانی هستی‌شناسی هر کدام از این دو اندیشمند کاملاً تفاوت بنیادین دیدگاه ایشان در این خصوص نمایان می‌شود.

د) این سخن صدرا که متن قرآن نامتناهی است و این سخن ریکور که مفسر محدود به متن است و بحث انحصار متن به مفسر و انحصار مفسر به متن را عنوان می‌کند تناقضی ندارد؛ چراکه تأکید ریکور در این مسئله بر مخاطب است و مسلماً در قرآن کریم نیز مفسر به حاق واقع معنای قرآن دست می‌باید و بلکه به لایه‌ای از معنای آن با توجه به سعه وجودی خود خواهد رسید.

ه) در پایان باید به این نکته توجه داشت که گرچه شباهت‌هایی بین نگاه صدرا و پل ریکور وجود دارد، اما با توجه به روش معرفت‌شناسی تجربی، جهان‌بینی مادی، ایدئولوژی لیبرالیستی و انسان‌محوری هرمنوتیک فلسفی نتیجه‌ای که پل ریکور به آن دست می‌یابد چیزی جز آن است که صدرا به دنبال آن است.

و) ریکور معتقد است گفتار معنی محصول واقعه گفتن است پس به این مفهوم نزدیک می‌شود که فهم گفتار از سوی مخاطب نیز محصول همین واقعه است در نتیجه مخاطب کلام همواره در فهم درست گفتار مصیب است. صدرا عیناً همین مطلب را البته در باب کلام الهی قائل است. کلام خدا عین ایجاد معنی است و انبیا از طریق الفاظ وحی به معانی راه نمی‌برند بلکه کلام که نشر است در آن‌ها ایجاد معنی می‌کند. کلام خدا از فهم آن جدا نیست. البته تفاوتی در اینجا هست که ریکور گفتار را به‌طور کلی (فعل گفتاری) دارای این خصلت می‌داند، ولی صدرا فقط وحی یا کلام خدا را این‌گونه می‌داند.

نتایج مقاله

با توجه به دیدگاه‌های مطرح‌شده از هر دو اندیشمند، حال می‌توان به موارد اشتراک و اختلاف دیدگاه ایشان اشاره کرد.

اشتراکات صدرا و پل ریکور در برخورد با متن	
ریکور	صدرا
نگاه هستی شناسانه به متن	نگاه هستی شناسانه به متن
قائل به رابطه وجود و حقیقت با یکدیگر در کشف معنا	قائل به رابطه وجود و حقیقت با یکدیگر در کشف معنا
حقیقت همان انکشاف وجود است	حقیقت همان انکشاف وجود است
عبور از تفسیر متن و رسیدن به تفسیر و تأویل انسان و هستی	عبور از تفسیر متن و رسیدن به تفسیر و تأویل انسان و هستی
تمایز بین گفتار و نوشتار	تمایز بین کتاب و کلام
خروج گفتار از قواعد هرمنوتیک (تبیین، فهم، تصاحب)	طراحی اصول فهم معنا خارج از قواعد هرمنوتیک (اشتراک معنوی، وضع لفظ در مقام روح معنا، تطابق عوالم)
تأثیر شخصیت مفسر در فهم متن	تأثیر شخصیت مخاطب در فهم متن
تعدد تفسیر و تأویل در متن	ذو وجوه بودن تفسیر و تأویل در متن
اصل سازگاری	عدم تنافی تأویل با ظاهر
عدم انحصار فهم وجود و حقیقت در علوم حصولی، حضور در محضر وجود؛ طریق واقعی شناخت	عدم انحصار فهم وجود و حقیقت در علوم حصولی، حضور در محضر وجود؛ طریق واقعی شناخت
اهتمام بیشتر به فیلسوفان قبل از ارسطو	اهتمام بیشتر به فیلسوفان قبل از ارسطو
تفاوت‌های صدرا و پل ریکور در برخورد با متن	
ریکور	صدرا
مراد از جهان همین جهان ماده است	جهان دارای مراتب لایتنهای است و نازل‌ترین مرتبه آن جهان مادی است و مراد از جهان در فهم متن عالی‌ترین مرتبه آن؛ یعنی جهان عقلانی است
در نظام فلسفی ریکور تفسیر دازاین مقدمه تفسیر هستی است	در نظام فلسفی صدرا به تفسیر هستی و مراتب آن و تفسیر انسان توأمان پرداخته می‌شود
ریکور در حوزه روش توجه به پدیدارشناسی هرمنوتیک دارد	صدرا در حوزه روش در چارچوب متافیزیک سنتی سخن می‌گوید
قرائت‌های متعدد ناشی از پیش‌فرض‌های مفسر است	برداشت‌های متعدد ناشی از تعدد بطون متن و درجات وجودی متعدد مفسر است
جهت حصول فهم فاصله‌بندی و تاریخ‌مندی مهم است	صدرا عنصر زمان‌بندی و تاریخ‌مندی را به‌طور مستقیم دخالت نداده است
مفسر در پی کشف مراد مؤلف نیست، اما ممکن است آنچه یافته مراد مؤلف بوده باشد	مفسر در پی کشف مراد مؤلف است
نسبی‌گرایی در فهم متن	عدم نسبی‌گرایی در فهم متن

مهمترین مسئله‌ای که سبب اختلاف دو اندیشمند از هم شده و علی رغم اشتراک‌های لفظی فی مابین دیدگاه‌ها از نظر معنایی آنها را همسو نمی‌کند، تمرکز پل ریکور بر مادی‌گرایی و ملاصدرا بر ماوراءالطبیعه است. پل ریکور جهان را همین جهان ماده فرض می‌کند در حالی که در نگاه ملاصدرا جهان دارای مراتب لایتناهی است و نازلترین مرتبه آن جهان ماده است؛ لذا همین امر سبب شده تا ریکور در حوزه روش به پدیدارشناسی هرمنوتیک توجه کند، اما ملاصدرا در چارچوب متافیزیک سنتی پیش رود، در نتیجه خروجی این فرایند آن است که ریکور در پی کشف مراد مؤلف نبوده اما ملاصدرا به دنبال کشف مراد مؤلف است تا فهم خود را به بالاترین مرتبه نظام لایتناهی هستی نزدیک کند و از این رو ریکور قائل به نسبی‌گرایی و ملاصدرا قائل به عدم نسبی‌گرایی در فهم متن است.

کتابشناسی

۱. بیدهندی، محمد. بررسی تطبیقی تأویل ملاصدرا و هرمنوتیک هیدگر. خردنامه صدرا. پاییز ۱۳۸۷. شماره ۵۳.
۲. پیرهادی، محسن و کریمی والا، محمدرضا. پژوهشی در رابطه کلام و کتاب خداوند در حکمت صدرایی. فلسفه. ۱۳۹۳. شماره ۴۲.
۳. حسنی، سید حمیدرضا. عوامل فهم متن. تهران. هرمس. ۱۳۹۳.
۴. حسینی خامنه‌ای، سید محمد. اصول تفسیری و هرمنوتیک قرآنی نزد ملاصدرا. خردنامه صدرا. زمستان ۱۳۷۸. شماره ۱۸.
۵. خمینی، سید حسن. گوهر معنا. تهران، انتشارات اطلاعات. ۱۳۹۰.
۶. دهباشی، مهدی. پژوهشی در هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی ملاصدرا و وایتهد. تهران. نشر علم. ۱۳۸۶.
۷. دهقان‌پور، علیرضا. رویکرد حکمت صدرایی به تفسیر قرآن. خردنامه صدرا. تابستان ۱۳۸۸. شماره ۵۶.
۸. ریکور، پل. زندگی در دنیای متن. ترجمه: احمدی، بابک. تهران. نشر مرکز. ۱۳۹۲.
۹. همو. هرمنوتیک مدرن: گزینه جستارها (فریدریش نیچه، مارتین هیدگر، هانس گئورگ گادامر، پل ریکور و...). ترجمه: احمدی، بابک. مهاجر مهران. نبوی محمد. تهران. نشر مرکز. ۱۳۷۹.
۱۰. همو و گادامر، هانس گئورگ. چستی ترجمه در هرمنوتیک. ترجمه: بابک معین، مرتضی. تهران. سخن. ۱۳۹۲.
۱۱. سعیدی روشن، محمدباقر. تحلیل زبان قرآن و روش‌شناسی فهم آن. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. تهران. ۱۳۸۳.
۱۲. همو. زبان قرآن و مسائل آن. قم. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و انتشارات سمت. ۱۳۸۹.
۱۳. ملاصدرا، محمد بن ابراهیم. الاسفار الاربعه. بیروت. دارالاحیاء التراث. (بی‌تا).
۱۴. همو. الحکمة المتعالیة. بیروت. دار احیاء التراث. ۱۹۸۱.
۱۵. همو. تفسیرالقرآن‌الکریم. قم. انتشارات بیدار. ۱۳۶۶.
۱۶. همو. سه رسائل فلسفی. مقدمه و تصحیح و تعلیق سیدجلال‌الدین آشتیانی. قم. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. ۱۳۸۷.
۱۷. همو. شرح اصول کافی. تصحیح سیدمهدی رجایی. تهران. بنیاد حکمت اسلامی صدرا. ۱۳۸۵.
۱۸. همو. مفاتیح الغیب. ترجمه و تعلیق محمد خواجوی. تهران. مولی. ۱۳۶۳.
۱۹. همو. مفاتیح الغیب، تصحیح نجفقلی حبیبی. تهران. بنیاد حکمت اسلامی صدرا. ۱۳۸۶.
۲۰. ملایری، موسی. مختصات رویکرد فلسفی صدرالمتألهین به قرآن کریم. پژوهش دینی. زمستان ۱۳۸۴. شماره ۱۲.
۲۱. واعظی، احمد. درآمدی بر هرمنوتیک. تهران. دانش و اندیشه معاصر. ۱۳۸۰.